

ОСВІТА ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті визначено роль освіти, розглянуто можливі напрямки підвищення ефективності освіти у оптимізації процесів інноваційного розвитку українського суспільства.

В статье определена роль образования, рассмотрены основные направления повышения эффективности образования в оптимизации процессов инновационного развития украинского общества.

The article defines the role of education, the main directions of improving the efficiency of education in the optimization process of innovation development of Ukrainian society.

Постановка проблеми. Роль освіти у сучасному світі не можна переоцінити. Освіта є одним із головних показників, за яким вимірюється рівень розвитку окремих країн, народів, спільнот. Саме від якості та рівня розвитку освіти залежать благополуччя людини, становище культури та духовності в суспільстві, темпи економічного, науково-технічного, політичного і соціального прогресу.

Сьогодні ефективний розвиток суспільства може бути забезпечений лише за наявності високого інтелектуального потенціалу нації. За підрахунками ЮНЕСКО достатнього рівня національного благополуччя, який відповідав би світовим стандартам, нині і у майбутньому можуть досягти лише ті країни, в яких 40-60 % працездатного населення становитимуть особи з вищою освітою. Водночас визнано, аби будь-які соціально-економічні, політичні реформи набули незворотного характеру і були реалізовані якнайефективніше, необхідно принципово по-новому (за змістом, характером) перенавчити не менш ніж 25 % дорослого, працездатного населення.

Сучасні кризові явища у економічній та соціальній сферах суспільства потребують негайних і ефективних заходів їх подолання й переходу країни на інноваційний шлях розвитку. Такий розвиток є невід'ємною складовою комплексу національних інтересів держави. Інноваційний розвиток України передбачає визнання вирішальної ролі освіти та людського капіталу у формуванні соціально-економічних можливостей держави та реалізації інноваційної моделі її розвитку. З цих міркувань особливої актуальності набуває проблема дослідження освіти як стратегічного ресурсу інноваційного розвитку українського суспільства та її ролі у забезпеченні його ефективності.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Сьогодні майже у всіх галузях освіти, науки та техніки йдеться про впровадження інновацій. Зазначимо, що у світовій науковій літературі немає однозначного визначення цього поняття. Категорія «інновація» здебільшого трактується як перетворення потенційного науково-технічного прогресу в реальний, що втілюється в нових продуктах і технологіях.

Поняття «інновація» вперше з'явилося в роботах культурологів ще в XIX ст. і означало введення певних елементів однієї культури в іншу. Терміни «інноваційний процес», «нові комбінації», «нововведення» вперше були використані Й. Шумпетером у праці «Теорія економічного розвитку». Йозеф Шумпетер характеризував інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих чинників, мотивованих підприємництвом. Їх здійснює підприємець, що «спрямовує засоби виробництва в нове русло» і завдяки цьому отримує підприємницький прибуток [18, с. 159].

Поняття «інновації» визначають у вузькому та широкому значенні. У вузькому розумінні інновація ототожнюється з новою технікою, технологією, промисловим виробництвом. У

широкому розумінні інновації розглядаються як прибуткове використання ідей, винаходів у вигляді нових продуктів, послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного характеру.

Різні вчені класифікують та характеризують інновації залежно від об'єкта і предмета свого дослідження: як зміни (Й. Шумпетер, Ю. Яковець та інші); як процес (Д. Тідд, Д. Бессант, К. Павітт, Б. Твісс, І. Буднікевич, О. Лапко, Д. Черваньов та ін.); як результат (Х. Рігс, В. Хіпель, С. Покропивний та ін.).

Найбільш поширеною є класифікація інновацій за:

- сферами діяльності (характеру застосування): технологічні, виробничі, економічні, торгівлі (збутові), соціальні, управлінські;
- технологічними параметрами: продуктові (нові продукти), процесні (нові технології, методи керування, організаційні форми тощо);
- глибиною змін: радикальні (піонерні), ординарні (винаходи, нові рішення), що поліпшують чи модифікують (модернізації);
- ступенем новизни: нові для підприємства, нові для галузі, нові для країни, нові для світового ринку;
- адресатом інновацій: для виробника, для споживача, для суспільства в цілому;
- механізмом здійснення: одиничні, дифузійні, завершені, незавершені, успішні, неуспішні;
- відношенням до попереднього стану процесу: ті, що замінюють; ті, що відмінюють; ті, що відкривають; ретроінновації;
- обсягом: точкові, системні, стратегічні;
- ступенем інтенсивності: «бум», рівномірні, слабкі, масові;
- рівнем управління: народногосподарські, галузеві, територіальні, первинної ланки управління [6].

Закон України «Про інноваційну діяльність» трактує інновації як «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [5].

У науковій літературі проблеми інноваційного розвитку країни у контексті вироблення стратегії політичного та соціально-економічного розвитку висвітлюються у працях багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних учених. Цим питанням посвячені роботи М. Дмитренка, І. Кураса, В. Гейця, А. Гальчинського, В. Семиноженка, Ю. Пахомова, С. Пирожкова та ін.

Однією з перших українських праць, у якій було окреслено питання інноваційного розвитку країни, є робота А. Гальчинського, В. Гейця і В. Семиноженка «Україна: наука та інноваційний розвиток». Інноваційний розвиток науковці розглядають як пріоритетний напрям державної політики, спрямованої на забезпечення довгострокового економічного зростання та пропонують стратегію інноваційного розвитку. Сутність стратегії полягає у тому, що Україна, маючи великий інтелектуальний і науково-технологічний потенціал та використовуючи чинники інтелектуально-освітнього потенціалу, розвитку науки й інноваційної активності та діяльності політичних інститутів, може і повинна орієнтуватися на науково-технологічні моделі економічного зростання [3].

Більш ґрунтовне дослідження проблеми інноваційного розвитку було подано в роботі «Інноваційна стратегія українських реформ» У ній автори звертають увагу на необхідність нового підходу до питання інноваційного розвитку, що повинен бути заснований на розвитку та впровадженні інноваційних технологій [7].

У науковій праці «Цивілізаційні моделі сучасності та їх історичні корені» Ю. Пахомов доводить необхідність реалізації так званої «стратегії інноваційного прориву» в Україні. Автор зазначає, що «стратегія» передбачає здатність здійснити технологічний ривок, який вступає в суперечність зі «свободою» ринкового саморегулювання. Для реалізації стратегії важливим є не лише наявний стан суспільного розвитку, але й переконання народу в його причетності до інноваційного прогресу та загальна освіченість населення [17].

Зростання ролі освіти у процесі соціально-економічного розвитку країни є очевидною та досить актуальною сьогодні. Про це свідчать численні публікації та наукові праці педагогів, філософів, соціологів, економістів.

Сучасне суспільство, як зазначають А. Тоффлер і Х. Тоффлер — це цивілізація третьої хвилі, де інформація й знання стають універсальним субститутом сировини, праці й інших ресурсів. Найбільш важливими ознаками створення інформаційної цивілізації (цивілізації знань) є:

- зростання ролі науки та освіти. Наука трактується як надзвичайно ефективна виробнича діяльність, що полягає в генеруванні знань. Одночасно надається велике значення системі освіти як сфері створення інтелектуального потенціалу, необхідного для використання знань;

- перетворення знань у виробничий ресурс: знання стають основним показником економічного розвитку й суспільного добробуту. Уміння відповідного використання цього ресурсу стає фактором конкурентної переваги в міжнародному масштабі;

- розвиток інформаційних технологій (у тому числі інформаційних і телекомунікаційних), які стають необхідною складовою всіх інших технологій;

- зміни у виробничій діяльності всіх секторів економіки [15, с. 19-29].

Постіндустріальне суспільство передбачає безперервне технологічне оновлення виробництва та розширене відтворення знань, а також їх відносну доступність. Інтелектуальний розвиток сучасної людини, у свою чергу, є необхідною передумовою її життя. Характеризуючи постіндустріальне суспільство Д. Белл писав: «...постіндустріальне суспільство визначається як суспільство, в економіці якого відбувся перехід від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти та якості життя; в якому клас технічних фахівців став основною професійною групою та, що найважливіше, в якому впровадження нововведень ... дедалі більше стало залежати від досягнень теоретичного знання...» [4, с. 661].

Без сумніву освіта відіграє вирішальну роль в оптимізації інноваційних процесів. Про підвищення ролі освіти у сучасному розвитку українського суспільства свідчать численні наукові дослідження. Серед вітчизняних науковців всебічно досліджують зростання економічної ролі освіти в суспільному розвитку такі вчені, як І. Каленюк, Д. Богиня, Б. Данилишин, Л. Кривенко, І. Лукінов, С. Мочерний та ін. Проблеми визначення типів університетів та їх ролі у інноваційному розвитку суспільства висвітлені у працях Ю. Лапигіна, М. Полякова, С. Зубкова, А. Коваленко, М. Лукашенка, В. Лобова, Ю. Рубіна та ін.

Метою нашої статті є визначення ролі освіти та обґрунтування можливих напрямків підвищення її ефективності у оптимізації процесів інноваційного розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційний тип розвитку суспільства характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності.

Ураховуючи важливість інноваційного розвитку суспільства в Україні прийнято кілька важливих законів: «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», Концепція науково-технічного та інноваційного розвитку України. У цих документах викладено сутність, умови і основні механізми інноваційної діяльності, сформульовано мету інноваційної політики сучасної України.

Інноваційний розвиток є невід'ємною складовою задоволення широкого комплексу національних інтересів держави. У Законі України «Про інноваційну діяльність» він розглядається як процес структурного вдосконалення національної економіки, що досягається, переважно, за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентноспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві [5].

На виконання Постанови Верховної Ради України від 17 лютого 2009 р. № 965-VI «Про проведення парламентських слухань «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 — 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» Комітетом Верховної Ради з питань науки і освіти, Центром досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України за участю інших наукових установ НАН України, а також центральних і місцевих органів державної влади із врахуванням ключових положень, закладених в проекті Стратегії інноваційного розвитку України на 2009-2018 роки та на період до 2039 року розроблена

Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (далі Стратегія) [14].

Стратегія систематизує і конкретизує законодавчі, нормативні та інші засади організації наукової, науково-технічної, інноваційної та підприємницької діяльності, що містяться в сучасному законодавстві України, нормативних та програмних документах органів державної влади і, разом з іншими державними стратегічними документами, є стрижневою основою для подальшого розвитку законодавчої і нормативної бази в цій сфері, для формування державних, регіональних і галузевих програм інноваційного розвитку, забезпечення скоординованої діяльності влади, суспільства, підприємництва, науки та освіти — всіх головних учасників національної інноваційної системи.

У Стратегії зазначено, що освіта відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні потреб інноваційного розвитку країни. Вона є не лише з'єднуючою, але й конструктивною ланкою в системі трьох головних складових інноваційної економіки — «наука — освіта — виробництво». Освіта є, одночасно, джерелом поповнення науки кадрами і головним фактором оволодіння робочою силою, всім населенням сучасними знаннями, необхідними для забезпечення економічного, соціального і культурного розвитку суспільства на основі використання передових досягнень науки, технологій, інновацій. У документі визначено, що головною метою заходів, спрямованих на вдосконалення системи освіти, є створення умов для приведення рівня і якості освітнього потенціалу до вимог кадрового забезпечення інноваційного розвитку України.

У документі вказано на суттєве зниження якості освітньої діяльності і формування робочої сили, в тому числі її найбільш висококваліфікованої частини, що пов'язане з такими причинами як:

- надмірна комерціалізація освіти, особливо вищої;
- значне зниження в учбовому процесі ролі викладання природничих наукових дисциплін на всіх стадіях навчання, що в минулому у вітчизняній освіті забезпечувало загальний високий рівень фундаментальної підготовки учнів і студентів, формувало їх науковий світогляд та інноваційну культуру;
- майже повна ліквідація середньої ланки системи професійної підготовки кадрів — професійно-технічних училищ і технікумів, які виконували важливу функцію у формуванні робочої сили шляхом поєднання передових знань і сучасних технологічних навичок.

За останні два десятиріччя відбувся розрив зв'язків циклу «наука — освіта — виробництво». Освіта, як і наука, залишається майже повністю відстороненою від процесу формування інноваційної економіки.

Основними перевагами України в освітній сфері, що визначені Стратегією, є:

- достатньо високий рівень освіти населення, який співставний із середньоєвропейськими показниками;
- зростання кількісних показників дітей і молоді, охоплених освітою, загальної чисельності студентів, розвинута інфраструктура шкільної і професійної освіти;
- багата історія, традиції і позитивний теоретико-методологічний та методичний досвід вітчизняної педагогічної школи;
- збереження значного науково-педагогічного потенціалу, який за певних умов здатний суттєво вплинути на здійснення змін в освітній сфері в напрямі її інноваційного розвитку;
- посилення відкритості національної освітньої системи, ступеня її інтеграції в європейську і світову освітні системи [14].

Варто зазначити, що сьогодні якість освіти вважається одним із найважливіших факторів забезпечення ефективності інноваційного розвитку суспільства. Акценти переносяться на підвищення освітнього рівня молоді, підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців, здатних забезпечити сталий економічний розвиток та політичну незалежність держави.

У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті зазначається, що «освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності української держави на міжнародній арені, а якість освіти визначена пріоритетним напрямом державної політики в галузі освіти і є передумовою національної безпеки» [8].

Освіта відіграє визначальну роль у розв'язанні соціальних та економічних проблем

України та побудові інформаційного суспільства за умови забезпечення її високої якості. Отже, якість освіти є головним фактором та необхідною умовою успішного існування країни.

Для підвищення якості освіти глибокої модернізації потребує організація навчального процесу. Результати досліджень вітчизняних учених свідчать, що одним із шляхів підвищення якості української освіти є впровадження інноваційних технологій навчання, насамперед, особистісно-орієнтованого, диференційованого, розвивального.

Інноваційний розвиток України вимагає інноваційного розвитку й самої освіти, і в першу чергу, вищої. Інноваційний розвиток освіти має спиратись на теоретичні положення інноватики — науки про нововведення, яка є викликом на потребу практики в ефективному розв'язанні завдань інтенсифікації і прискорення соціально-економічних процесів.

Традиційно інновації досліджувались в площині економічних концепцій. Але сьогодні є актуальним дослідження інновацій і в освітньому просторі. Освітні інновації науковці розглядають як цілеспрямований процес часткових змін, що сприяють модифікації мети, змісту, методів, форм навчання і виховання, адаптації освітнього процесу до нових вимог.

У сучасній педагогічній науці поняття «інновація в освіті» трактують як:

- оновлення, зміни, впровадження нового (новизни) (Л. Вікторова) [2, с. 6];
- процес створення, розповсюдження, засвоєння і використання нововведень (З. Абасов) [1, с. 57];
- кінцевий результат творчої діяльності у вигляді нової чи удосконаленої продукції, нового чи удосконаленого технологічного процесу (В. Слободчиков) [13, с. 5];
- процеси введення та освоєння педагогічних нововведень (В. Сафіулін) [12, с. 56];
- реалізоване нововведення, як синонім успішного розвитку певної сфери діяльності на базі різноманітних нововведень (О. Остапчук) [9, с. 3].

Головною ознакою інновації, на думку В. Полонського, є позитивні соціальні і (або) економічні зміни, які виникають в роботі освітніх установ в результаті спеціально організованої інноваційної діяльності... По суті мова йде про впровадження нововведення у практику та визначення його соціально-економічного ефекту [10, с. 9-10].

Виходячи зі змісту поняття «інновація в освіті» інноваційні процеси в освіті можна розглядати як створення, освоєння, використання та розповсюдження нововведень. Інноваційну освітню технологію, як одну з головних інновацій в освіті, ми розглядаємо як сукупність взаємопов'язаних елементів — змісту, методів, прийомів і форм навчальної діяльності, її організації, — що характеризується новизною, результатом упровадження яких є суттєве підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Одним із важливих факторів інноваційного розвитку освіти можна вважати її здатність адаптуватися до мінливого середовища. Важливим у цьому контексті є об'єднання інтелектуальних і матеріально-технічних ресурсів сфери науки й вищої освіти, що повинно стати ключовим завданням державної політики щодо задоволення кадрових потреб сучасної економіки і формування нового мислення в суспільстві.

Інтеграція науки і вищої освіти є важливою не лише для науково-освітньої сфери, а й для суспільства в цілому. Досліджуючи цю проблему, Л. Федулова, зазначає, що «...сьогодні спостерігається адміністративна відокремленість наукових та освітніх організацій, що негативно впливає на взаємозв'язок дослідницьких та освітніх процесів, незадовільно відображається на ефективності функціонування вказаних сфер» [16, с. 83-84]. В Україні, за нових умов господарювання та дії ринкових інструментів уже започатковано певні організаційно-інтегративні форми між академічними, галузевими науковими установами та освітніми організаціями, які проявляються у формі створення нових інноваційних структур, користування науковими бібліотеками, написання спільних монографій, проведення конкурсів з виявлення обдарованої молоді, спільних науково-практичних конференцій, виконання спільних міжнародних проектів та ін. [16, с. 84-85].

Важливо звернути увагу на те, що сьогодні вища освіта, не зважаючи на скорочення фінансової підтримки держави, почала активніше розвивати різні форми інтеграції з виробництвом у процесі підготовки кадрів та здійсненні наукових розробок. У сфері наукової співпраці вища школа окрім традиційних досліджень і розроблень, обмежених рамками університетських лабораторій, почала виконувати й невласливу їй раніше у радянській практиці функцію —

доведення досліджень до конкретних технологічних рішень (це виконувала раніше галузева наука).

У сучасних умовах розвитку суспільства все більшого значення набуває інноваційна діяльність університетів. Чимало науковців приділяють увагу дослідженню функцій інноваційних (нових) університетів, їх класифікації з точки зору участі в інноваційному розвитку економіки.

Сучасні університети, щоб відповідати вимогам часу, повинні виконувати не лише класичні функції (освіта, дослідження, виховання), а й набувати нових рис — інноваційності та підприємливості. Передумовою конкурентноспроможності університету є його здатність до нововведень і самостійного продукувати інновацій. Учені Ю. Рубін, С. Зубков, А. Коваленко, та ін. усі університетські інновації поділяють на 4 типи: 1 тип — економічні інновації в сфері продуктів і послуг; 2 тип — технологічні інновації в сфері виробництва і обслуговування; 3 тип — організаційні інновації, що пов'язані зі змінами загальної організаційної структури підприємств та їх підрозділів; 4 тип — управлінські інновації, які стосуються сфери психології і поведінки працівників підприємства [11, с. 102].

Типи університетів науковці розрізняють за критеріями участі в інноваційному розвитку економіки.

Так за критерієм інноваційності університети можуть бути класичні та інноваційні. Серед інноваційних університетів виокремлюють такі, як:

1) відкритий, електронний, дистанційний університети, в яких переважають 1 і 2-й типи університетських інновацій;

2) віртуальний, проектно-орієнтований, сітьовий, підприємницький, що зорієнтовані на 3 і 4-й типи інновацій;

За напрямом діяльності: «освіта» — освітній; «освіта — наука» — дослідницький; «освіта — наука — підприємництво» — підприємницький університети.

За спрямованістю на прибуток університети бувають: некомерційні (державні, недержавні) та комерційні.

За внеском у розвиток території виокремлюють університети: регіональні, академічні та міжнародні (світового класу).

Отже, слід зазначити, що наукова та освітня діяльність вищих навчальних закладів повинна бути поєднана з інноваційною діяльністю, яка уявляє з себе процес створення нових продуктів у сфері техніки, технологій, організації праці чи управління, що заснований на використанні досягнень науки та передового досвіду і забезпечує високу ефективність виробничих систем або якість продукції.

Висновки. Виходячи з вище зазначеного, можна зробити висновок, що сучасна освіта, зокрема вища, має всі можливості взаємодіяти з різними секторами економіки та іншими сферами суспільного життя, сприяє забезпеченню реалізації інноваційної моделі розвитку держави.

Основними завданнями сучасної освіти щодо оптимізації інноваційного розвитку українського суспільства є: підготовка висококваліфікованих фахівців, здатних до інноваційної діяльності; підвищення якості знань; розробка та впровадження сучасних форм, методів та технологій навчання; створення сприятливих умов для науково-дослідницької роботи. Сутність науково-інноваційної діяльності вищих навчальних закладів полягає у переході від класичної схеми «освіта — наука» до схеми «освіта — наука — інноваційна діяльність». Отже, швидкість та ефективність інноваційних процесів в Україні суттєво залежать від рівня розвитку та стану вітчизняної освіти, ефективності державної політики щодо її модернізації.

Література

1. Абасов З. А. Понятийно-терминологический аппарат инновационной педагогической деятельности / З. А. Абасов // *Философия образования*. — 2006. — №1(15). — С. 56-62.
2. Викторова Л. В. Инновационные процессы в образовании / Л. В. Викторова // *Инновации в образовании*. — 2002. — №2. — С. 6.
3. Гальчинський А. Україна: наука та інноваційний розвиток / А. Гальчинський, В. Геєць, В. Семиноженко. — К. : Оранта, 1997. — 286 с.
4. Грядущее постиндустриальное общество : опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ / под ред. В. Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — 782 с.

5. Закон України «Про інноваційну діяльність» (№ 40-IV від 04.07.2002 року); [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua.
6. Іванілов О. С. Економіка підприємства : підручник / О. С. Іванілов. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 728 с.
7. Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. — К. : Знання України, 2002. — 336 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті // Освіта України. — 2001.— №1. — С. 22-5.
9. Остапчук О. Є. Інноваційні процеси в освіті : пошук істини триває / О. Є. Остапчук // Підручник для директора. — 2003. — №4. — С. 3-8.
10. Полонский В. М. Инновации в образовании (методологический анализ) / В. М. Полонский // Инновации в образовании. — 2007. — №2. — С. 4-13.
11. Предпринимательский университет в инновационной экономике / С. В. Зубков, А. И. Коваленко, М. А. Лукашенко и др.; под ред. Ю. Б. Рубина. — М : ООО «Маркет ДС Корпореш», 2005. — 402 с.
12. Сафіулін В. І. Інноваційний пошук нових технологій навчання // Інноваційні пошуки в сучасній освіті / за ред. Л. І. Даниленко, В. Ф. Паламарчук. — К. : Логос, 2004. — С. 53-64.
13. Слободчиков В. И. Проблемы научного обеспечения инновационной деятельности в образовании (концептуальные основания). — Киров, 2003. — 112 с.
14. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 — 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=47920&cat_id=460
15. Тоффлер А. Построение новой цивилизации. Политика третьей волны / А. Тоффлер, Х. Тоффлер. — М. : МИК, 1996. — 224 с.
16. Федулова Л. І. Інтеграція науки та освіти / Л. І. Федулова // Економіка знань та її перспективи для України. — К. : Інститут економічного прогнозування, 2005. — С. 84-85.
17. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др.; НАН Украины / под ред. Ю. Н. Пахомова. — К. : Наук. думка, 2002. — 632 с.
18. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. — М. : Директмедиа Паблшинг, 2008. — 401 с.

Надійшла до редколегії 20.02.2012 р.